

ХРОНІКА МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

Український центр вивчення історії Голокосту разом з Меморіалом Шоа (Memorial de la Shoah) (Франція, Париж) з 14 по 19 грудня 2014 року провели Шостий навчально-методичний семінар з історії Другої світової війни та історії Голокосту в Європі для викладачів вишів України. Семінар відбувся в Меморіалі Шоа у Парижі. Протягом семінару в учасників була можливість прослухати лекції провідних французьких та українських спеціалістів на теми історії Голокосту та інших геноцидів, відвідати місця та музеї Парижу, пов'язані з історією Голокосту, презентувати свої досягнення в сфері викладання цієї теми.

*У роботі семінару взяли участь редактор «Думки», доктор політичних наук, професор ПНУ ім. В. Стефаника **Іван Сергійович Монолатій**, а також рецензент нашого журналу, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету **Максим Мойсейович Гон**. Пропонуємо їхні думки з цього приводу.*

Вже традиційний семінар в паризькому Меморіалі Шоа для науково-педагогічних працівників українських вишів мав на меті кілька важливих взаємопов'язаних блоків: освітній, науковий, інформативно-промоційний. На кожному з етапів програми семінару ці блоки були логічно «прив'язані» до конкретних зацікавлень як лекторів, так і слухачів, зокрема коли йшлося про впровадження до проблематики політики пам'яті в сучасному соціогуманітарному дискурсі західної науки (у цьому випадку – французької історіографії), механізмів її практичної реалізації в інституційному вимірі Європейського Союзу, а також проблем, котрі виникають із розумінням постулатів пам'яті про Шоа, Катастрофу, Голокост, а відтак, почасти, й Голодомор в емігрантських спільнотах європейського континенту.

Мабуть, організаторам семінару йшлося про увиразнення практик меморіалізації тих геноцидальних практик, які відбулися у ХХ ст. через лекції, екскурсії та відвідання місць пам'яті насамперед французьких громадян-євреїв, а також певною мірою вивчення подій нещодавнього минулого, зокрема геноциду у Руанді наприкінці ХХ ст. Важливо, що логіка семінару мала дидактичний і науковий характер, щоправда у випадку останнього, слід було активніше залучати до основного часу різноманітні методологічні підходи і практики. Вони, вочевидь, були – однак, сказати б, у «кулуарах» публічних зустрічей та відвідин. Це, у свою чергу, інтегрувало учасників семінару (з різними статусами у публічному житті та науковій спільноті) для випрацювання нових ідей, бачення особливостей меморіалізації Шоа, зокрема в освітній та музейні площинах.

Побіч цього відбувалася активна презентація та промоція інтелектуального доробку наших французьких колег. Так, приміром, надзвичайно продуктивними, на мою думку, були представлення проблем антисемітизму, ксенофобії та расизму в сучасній Франції, розгляд образів «своїх» і «чужих» в загальноєвропейському дискурсі політики, права, історії, а також особливостей геополітичних та геокультурних вимірів в історії Шоа тощо.

Активні дискусії під час семінару показали продуктивність міждисциплінарного підходу до явищ і наслідків геноцидів, практики їх меморіалізації вченими Франції, Швейцарії та Бельгії, а також України – у розумінні спільного і відмінного у трактуванні Голокосту і Голодомору. Відкритість дискусій, які відбувалися у контексті кожної лекції чи відвідання музейних експозицій, показала активне зацікавлення слухачами семінару тих проблем, які стали підґрунтям цього освітньо-наукового візиту українських науковців і педагогів, а також володіння слухачами необхідним інструментарієм в дослідженні та представленні на публічний осуд власних міркувань про трагедію ХХ ст., зокрема стратегії виживання в умовах геноциду вірмен, Голодомору, Катастрофи, Пораймо-су, злочинів проти людяності в колишній Югославії, геноциду в Руанді.

Така логіка семінару дозволила окремим слухачам якісно представити свій доробок. Тим паче, що у більшості випадків, учасникам семінару йшлося про спробу зрозуміння сучасного нарративу дискурсів пам'яті про Голокост та Голодомор, повоєнні (після II Світової війни) практики втрати культурних кодів й відновлення ідентичностей. Зокрема лекції та розмови з науковцями дозволили побачити небезпеки історичного ревізіонізму та непоодиноких «перемог» націоналістичного нарративу, маніпулятивні технології з історією Голодомору, громадські ініціативи та академічні дискусії, які точаться не лише у сучасній Україні чи Франції.

Ці та інші «висхідні» пункти паризького семінару дозволили подивитися на історію Шоа не лише через призму дослідження власне трагедії єврейської цивілізації, а розширити розуміння необхідності «вписування» міжнародного та міжетнічного вимірів геноцидів/етноцидів в національні історії, а за допомогою та активної участі педагогів та вчених України – у їхні національні та регіональні/локальні історіографії.

І, наостанок. Семінар, який відбувся в привітно-грудневому Парижі, продемонстрував переваги і недоліки сучасної політики мультикультуралізму, зокрема «живучість» в сучасному Європейському Союзі та поза ним міфологем про «приймаюче суспільство», теорію «територіальної відповідності», а також дилеми взаємодії категорій «громадянство» і «національність».

І. С. Монолатій (Івано-Франківськ).

Що хочемо ми від Європи, від Заходу загалом? – питання, яке не один рік бентежить мою свідомість. Ніскільки відверті ми перед собою, коли торкаємося інтиму нашої свідомості, отримуючи шанс відвідати ту чи іншу країну? Власне – що прагнемо побачити, почути, запам'ятати і привезти додому як головний здобуток нашого «багажу»?

Приблизно з такими думками я перетинав кордони України й Франції, скориставшись ласкавою пропозицією Українського центру вивчення історії Голокосту. Зрозуміло, розмірковуючи над цими питаннями в домашніх умовах, в Україні, коли емоції від величі архітектури Парижу та його музеїв вже в цілому вгамувалися, можна більш-менш тверезо сформулювати відповіді на питаннями, які повсякчас бентежать...

Відмовлюся від поетапного аналізу лекцій, котрі були прочитані учасникам семінару «Викладання історії Голокосту», від емоцій, які виникали в час відвідування окремих місць пам'яті. Це речі, сказати б, інтимні, не публічні... Обмежуся окремими рефлексіями. Мабуть тими, котрі й визначають моє сьогоденне сприйняття від почутого й побаченого в Парижі. Ймовірно вийде така собі еклектика – представлення окремих суджень, що вразили свідомість...

Передусім розкриття одним із лекторів особливої ролі «образів» тіла, дерева в ідеології нацизму – метафор для обґрунтування певних концептуальних тверджень; інтерпретація вислову «земля і кров» як «площадки» для критики індустріалізації та її соціальних наслідків. Ці твердження, що пролунали на першій же лекції, визначили його певну тональність: проблемність більшості відчитів, які були представлені учасникам семінару.

Проблемною, а водночас і однією з найцікавіших, була лекція «Корені ненависті: від юдофобії до антисемітизму». Саме формулювання теми відобразило концепцію позиції лектора Ж. Бенсусона: антиєврейська «платформа» в нацизмі сягає своїм корінням минулого, а Голокост відбувся на тлі інтеграції євреїв в оточуючий світ, що призвело до появи горезвісної ідеї змови.

Евристичними були й інші лекції. Зокрема, розкриття проблем колаборації на теренах СРСР, єврейської візії за часів режиму Віші, порівняння опору жертв Голокосту у Франції та на теренах України (д-р А. Подольський). Цікавими були спроби теоретичних узагальнень у лекції «Війни та геноцид у ХХ ст.», роздуми про Голодомор проф. Ніколя Верта...

Відтворюючи окремі аспекти теоретичної частини семінару не можу оминати увагою лекції Елен Дюма про геноцид тутсі у Руанді. Лектор не ставила собі за мету безпосереднє порівняння геноциду цієї народності й євреїв (такі проєкції були популярними безпосередньо на тлі трагедії, що припала на 1994 р.), проте представила своє бачення

спільного й специфічного при вивченні двох вищеназваних геноцидів. Особливу увагу Е. Дюма присвятила специфіці геноциду в Руанді: надзвичайно стрімка реалізація – три місяці, масштабність насильства та значна кількість учасників убивств – приблизно 800 тис. чол.

Цікавими й продуктивними для роздумів були й інші форми осягнення Голокосту, що були запропоновані організаторами семінару. Це, зокрема, відвідування меморіалу в Дрансі та зустріч з жертвою нацизму, котрій вдалося пережити страхіття Аушвіцу. Мабуть, перелічені аспекти визначають найяскравіші враження від почутого й побаченого в Парижі. Поза всяким сумнівом – це був знаковий науковий форум, який посприяв поглибленню знань освітян України з питань Голокосту.

Маю привіт вже котре публічно дякувати д-ру А. Подольському та його співробітникам з Українського центру вивчення історії Голокосту за реалізацію таких важливих наукових програм, а також за послідовне підтвердження того, якими ефективними можуть бути інститути громадянського суспільства.

М. М. Гон (Рівне).

Український центр вивчення історії Голокосту разом з Освітнім та меморіальним комплексом «Будинок Ванзейської конференції», за підтримки посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні, провів Четвертий Міжнародний семінар «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підхід до вивчення» з 3 по 8 серпня 2014 року. Учасниками семінару були викладачі історії середніх та вищих навчальних закладах України. Семінар складався з лекцій, дискусій та відвідин меморіальних місць, пов'язаних з історією Другої світової війни та Голокосту в Німеччині.

У роботі семінару взяв участь рецензент нашого журналу, доктор політичних наук, професор Максим Мойсейович Гон. Пропонуємо його ремінісценції з цього приводу.

Голокост віддавна вважається тією трагедією, яка відіграє вагомую роль в історичній пам'яті громадян європейських країн і США. Вірогідно такий сучасний статус-кво – результат різних причин. Зокрема, зловіщої унікальності злочину, що скоєний нацистами в роки Другої світової війни: всеохоплюваність механізму знищення жертв, неможливість порятунку будь-кого з числа цільової групи, яка визначена злочинцями на погубу, застосування технологічного методу вбивства євреїв тощо. Водночас увага європейців та громадян США до Голокосту бачиться результатом ще одного фактору: зростаючого розуміння унікальної цінності життя людини, сакралізації її прав, зокрема – права на життя. На тлі таких настроїв та враховуючи той факт, що Конвенція ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (9 грудня 1948 р.)

де-факто написана на «нарративі» того злочину, який вчинений супроти євреїв часів Другої світової війни, увага до Голокосту знаходить своє логічне пояснення.

Такий світогляд поволі зміцнюється серед громадян України. Ведучи мову про це відзначимо той факт, що такі оцінки є продуктом діяльності головним чином двох суб'єктів: держави та неурядових організацій. Перша вшануванням жертв Голокосту, впровадженням вивчення цього злочину проти людяності в програми школярів тощо демонструє один із ракурсів нашого прилучення до політичної культури Заходу. Цьому суттєво сприяє й робота окремих неурядових організацій. Зокрема – Українського центру вивчення історії Голокосту (УЦВІГ). Саме завдяки його діяльності сотні (а можливо станом на сьогодні вже й кілька тисяч) представників вітчизняної освіти прилучилися до осмислення тієї трагедії, котрій належить гіркотна першість з-поміж тих геноцидів, котрі відбувалися в історії людства.

Черговим важливим кроком на цьому шляху став семінар організований УЦВІГ спільно з Освітнім та меморіальним комплексом «Будинок Ванзейської конференції», що відбувся в серпні цього року в Берліні. Його учасниками стали вчителі загальноосвітніх шкіл, працівники вишів та інститутів післядипломної педагогічної освіти. Такий склад учасників наукового форуму де-факто відображає ту «аудиторію», котру намагається залучити до осмислення проблем геноциду євреїв Український центр вивчення історії Голокосту.

Програма семінару формувалася з трьох складових: по-перше – лекційного курсу з вивчення окремих проблем людиноненависницької політики нацистів; по-друге – практичних занять з методики викладання таких складних проблем, як геноцид; по-третє – ознайомлення з символічним простором столиці Німеччини.

Теоретичний курс, який прослухали учасники семінару, забезпечувався головним чином представником Освітнього та меморіального комплексу «Будинку Ванзейської конференції» Вольфом Кайзером. Він, зокрема, представив своє прочитання таких проблем, як «Життя німецьких євреїв до початку Голокосту», «Тема Голокосту з різних перспектив» та ін. Окремі проблемні питання геноциду євреїв (як от «Націонал-соціалістичний антисемітизм та расизм», «Прихід Гітлера до влади у спогадах його сучасників», «Думки та дії нацистських злочинців: управління та організація вбивств») В. Кайзер розкрив у час проведення ним семінарських занять. Заслугує уваги те, що представник приймаючої сторони розкрив таку малодосліджену в Україні проблему як «Переслідування націонал-соціалістами синті і рома».

Теоретичний курс, який прослухали учасники семінару, доповнився лекцією директора Українського центру вивчення історії Голокосту д-ра А. Подольського. Він проаналізував долю євреїв в контексті особливостей націонал-соціалістичного окупаційного режиму в Україні,

розкрив механізми кримінальних дій СС, Вермахту та підрозділів поліції.

Практичні заняття, що запропоновані організаторами семінару, стосувалися різних тем і проводилися кількома представниками «Будинку Ванзейської конференції». Віддаючи належне цікавим задумам і представленим методам досягнення визначеної мети, які запропоновані ними учасникам української делегації, зауважу: всі вони були зорієнтовані на вчительську аудиторію. Це визначає моє єдине застереження щодо цього компоненту семінару: враховуючи склад його учасників хотілось також ознайомитися з тими методами роботи, які у викладанні Голокосту використовують представники вищів Німеччини. Думається, це було б цікавим як працівникам вищої школи України, котрі брали участь у семінарі, так і вчителям та працівникам інститутів післядипломної педагогічної освіти. Адже якісний шкільний урок, професійне донесення до учнів ключових проблем Голокосту забезпечується передусім рівнем підготовки «композиторів» навчання й історичного пізнання – вчителів. Осмислюючи високо продуктивний за евристичним критерієм семінар, хочеться звернути увагу його організаторів на цей аспект моїх роздумів.

Вони зумовлені передусім досвідом викладання теми Голокосту (й ширше – порівняльного геноцидознавства) в університеті. Можу із впевненістю констатувати: в умовах, коли Голодомор почав відігравати надзвичайно важливу роль у програмах підготовки вчителів, функціонування в студентській аудиторії відчуття «власного» (українського) болю як особливо пекучого, значимого в функціонуванні колективного «Я», а водночас – загрози виникнення в навчальному процесі атмосфери змагання жертв, той досвід, який напрацьований західними колегами бачиться мені особливо значимим. Тим паче, що приховати гостроти проблеми українсько-єврейських взаємин у час Голокосту на сучасному етапі фактично вже не можливо. Спроба її замовчування чи бодай уникнення від обговорення при підготовці педагогічних кадрів бачиться всуціль вразливою з багатьох причин. Водночас ті, хто мають досвід висвітлення таких складних тем як міжнаціональні взаємини в час геноцидів і Голокосту зокрема в студентській аудиторії, як мені здається, поділятимуть думку щодо необхідності ознайомлення з викладанням схожих проблем західними колегами. Адже питання методики розкриття таких емоційно резонансних проблем сучасна українська педагогічна думка фактично не репрезентує.

Стосовно третього компоненту семінару – знайомства з символічним простором Берліну. Зізнаюся, ця складова справила на мене особливе враження. Можливо внаслідок того, що останнім часом цікавлюся питаннями політики пам'яті. Зокрема – формування / функціонування латентних (чи навпаки очевидних) кодів / меседжів пам'ятників, назв

вулиць, композицій музеїв, котрі є «агентами» соціальної пам'яті різних груп тощо.

Поза всяким сумнівом побачене в час семінару шокувало. Мое збентеження зумовлено щонайменше двома причинами. По-перше, завдяки діяльності УЦВІГ я мав можливість ознайомитися з політикою пам'яті кількох держав (за що, користуючись можливістю, висловлюю слова щирої подяки його працівникам і безпосередньо директорові цієї авторитетної неурядової організації д-ру А. Подольському). По-друге, екстраполюю побачене й осмислене на етнополітику України, здійснювану нею політику пам'яті, намагаюся зрозуміти (не)закономірності вітчизняного досвіду пошанування жертв «чужих» геноцидів (євреїв, ромів та ін.) враховуючи різні фактори. Зокрема, процесу національного відродження титульної нації держави, домінування етнічного прочитання історії України, фактору егоїзму болю тощо.

Емоційність мого сприйняття побаченого в Берліні зумовлювалася й іншим: розумінням ролі нацистської Німеччини в організації «остаточного вирішення єврейського питання» і навіть ширше – в масштабах сучасної «єврейської (не)присутності» в Європі та Україні зокрема. Адже можна із впевненістю стверджувати, що якби не геноцид євреїв сучасний соціокультурний простір нашої держави, принаймні її міст і тим паче містечок, визначався б іншими «тональностями». Такі судження зумовлювали емоційність мого сприймання побаченого в час семінару.

Не буду вдаватися в деталі коментування побаченого. Зауважу лише, що окремі архітектурні рішення творців місць пам'яті (як то монумент у пам'ять про спалення книг 10 травня 1933 р., нестандартність пам'ятника євреям Європи, що загинули в Голокості чи меморіального комплексу на станції Грюнвальд) спонукають замислюватися, співставляти побачене з тим, що вже зроблене чи слід зробити у нас, в Україні...

Зізнаюся, побачений компонент політики пам'яті – меморіальні комплекси (або інакше – місця пам'яті) в Берліні – не можуть не дивувати глибиною архітектурного задуму і витонченістю форм їх виконання. Як приклад – пам'ятник ромам, що загинули в час Другої світової війни. Невеликий за масштабами комплекс виконаний у відверто мінімалістському стилі. Проте саме цей мінімалізм спонукає до пошуку його відвідувачами авторського задуму, спроби знайти відповідь про закладені в цьому місці пам'яті тексти й контексти.

Окремої уваги заслуговують музеї – ті інститути держави, які вже усталено трактують агентами соціальної пам'яті. З-поміж тих, що були відвідані учасниками семінару, як на мене, особливої уваги заслуговує музей «Топографії терору». Впевнений, сама його назва є провокаційною, скажу так, заманливою для тих, хто пам'ятає про минувшину. Таке ж позитивне враження справляє й знайомство з експозицією музею.

Не можу оминати увагою й того, що символічний простір Берліну формується найрізноманітнішими складовими. Шокуюче враження,

скажімо, справляє пам'ятник гомосексуалістам. Нетиповість, нестандартність і, скажу так, неочікуваність запропонованої архітектором форми вшанування пам'яті жертв нацизму (поєднання сучасних технологій із «німотою» зовнішньої архітектурної форми) спонукає відвідувачів до роздумів над тим, коли й ми – сучасники новітнього перформенсу Заходу – правдиво й широко наблизимося до тих форм пошанування жертв геноцидів, які репрезентують різні держави Старого світу й США...

І на завершення – зізнання: як представник нащадків жертв Голокосту їхав у Німеччину з певним стереотипом, ймовірно навіть упередженням, що зумовлені пам'яттю батьків, тих небагатьох представників цільової групи жертв нацизму, котрим пощастило пережити лихоліття війни, старшого покоління євреїв загальною. Тому знайомство з політичною пам'яттю Німеччини – а її цілком справедливо трактувати не тільки як побачене в монументальній формі, експозиціях музеїв, а й почуте від лекторів і тих, хто проводив семінарські заняття – справило шокуюче враження. Не готовий сказати чи символічний простір Берліну слід сприймати як покаяння за злочини нацизму нащадків громадян Німеччини, чи це продукт переосмислення уроків історії її політичними і культурними елітами. Проте із впевненістю можу констатувати, що пізнане в Берліні є потужним імпульсом, котрий спонукає до подальших спроб осмислення тих подій, котрі обтяжують нашу – «чужих» і «своїх» – спільну історичну пам'ять. А відтак широко вдячний організаторам семінару за знайомство з таким щедрим «продуктом» для внутрішніх полемик і дискусій.

М. М. Гон (Рівне).